

**Saadi's poetry and its effect on the Persian letters of Maulana
Khalid Naqshbandi***

Mohyeddin Amjadi ¹
Abdollah Toluei Azar ²

1. Introduction

Maulana Khalid Naqshbandi (1243 1193 AH) is the head of the Naqshbandi Way in Kurdistan and one of the famous writers and poets of the twelfth century AH, whose works have a deep connection with Persian poetry and literature. And many cultural components of Iran have emerged in these works Maulana Khalid completed his religious studies in different cities of Kurdistan. But after a while he turned to mysticism and Sufism And by traveling to India and receiving the Naqshbandiyya way from Sheikh Abdullah Dehlavi and republishing it in different regions, it caused many religious, cultural and literary changes in Kurdistan and the Middle East.

The emergence of the Naqshbandiyya sect had many proponents and opponents. The emergence of these differences in the political, social, literary and cultural spheres had an important impact on Kurdistan at that time In the field of literature and culture, we see the writing of many books and treatises in the rejection or approval of

---

*Date received: 04/10/2020

Date accepted: 12/05/2021

1. (Corresponding author) PhD student in Persian Language and Literature. Orumiye University. Orumiye, Iran. Email: m.amjadi1357@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature. Orumiye University. Orumiye, Iran. Email: a.toloeiazar@urmia.ac.ir

Maulana Khalid by his opponents and supporters. This issue itself became a factor for a scientific and cultural movement in the region and the emergence and creation of numerous poetic and prose works.

The rivalry between Naqshbandiyya and Qadiriyya in Iraqi Kurdistan, especially in the city of Sulaymaniyah, lasted for years, and finally Maulana Khalid left the city of Sulaymaniyah for Damascus forever. He remained there until the end of his life, but continued to communicate with his successors, caliphs and followers through letters and correspondence. Throughout his cultural and religious life, he used the correspondence and writing of various epistles to educate his disciples and successors in order to maintain contact with his disciples and followers.

In writing these letters, Maulana Khalid has tried to produce a literary text using the older context of the language and using many verses of famous poets in the field of Persian literature. To achieve a kind of literary victory in the literary competitions of the two ways of Qaderieh and Naqshbandiyya And by using all kinds of rhymes and using Persian poems in these letters, he can produce a magnificent text to his audience to a kind of literary pleasure and inner satisfaction. A study and analysis of the literary and intellectual layers of these letters and a description of how and why Maulana Khalid Naqshbandi was influenced by the works of Saadi Shirazi can reveal many intellectual, literary and cultural forms of these letters.

2. Methodology

In this article, based on a descriptive-analytical approach, we have explained the reasons and grounds for the influence of Maulana Khalid's letters on Saadi's poems. This article has also examined the connection of these letters with Saadi Shirazi's poems based on the library method. For this purpose, we have examined the 195 Persian letters of Maulana Khalid collected by Mullah Abdul Karim Modarres

in the book "Yadi Mardan". So that we can show the grounds, goals and reasons of Maulana Khalid in using Saadi's poems in his letters.

3. Discussion

Saadi's presence and his thought have always been an important issue among the elites of different nations, which can be examined in separate articles. In the field of Kurdish language and literature, Saadi's works have received more attention than any other poet, Because Golestan and Bustan Saadi have always been one of the curricula in the old schools of Kurdistan and students of religious sciences have been studying these books from an early age to learn Persian. Because Golestan and Bustan Saadi have always been one of the curricula in the old schools of Kurdistan and students of religious sciences have been studying these books from an early age to learn Persian. The frequent publication of translations of Saadi's works in Kurdistan and the interest of the Kurdish community in his words should be related to this issue.

In addition, Saadi's words are so comprehensiveness that, in the words of Edward Brown, "there are many things in Saadi's works according to the tastes of every high scholar, mystic and commoner" (Brown 251 1361). This comprehensiveness of the word should also be considered as another reason for Kurdish people to pay attention to Saadi's poetry. Also Saadi's spirit of tolerance and avoidance of dogma and prejudice in inducing concepts and also, his short, simple and humorous expression (especially in Golestan) has made his words seem more consistent and acceptable in other multi-layered Kurdish society, which has different religions and differences, than other Persian texts.

These reasons, along with Saadi's artistic, rhetorical and intellectual values, Despite the large number of translations of his works, other writers such as "Ali Bapir Agha" (1969), "Mustafa Safwat" (2005) and "Ali Nanvazadeh" (2006) have turned to Saadi's Kurdish translations. Also, part of Maulana Khalid Naqshbandi's letters dependence on Saadi's words and

poetry goes back to the power of Saadi's words in convincing the audience. As mentioned, Maulana Khalid's prose letters, in addition to having emotional and lyrical aspects and expressing emotions, are a lyrical teaching set in which the author seeks to persuade the audience and pave the way for the audience to accept his teachings internally. According to what has been said, Maulana Khalid has used Saadi's poems in the following fields.

A: Using Saadi's poems in the context of advice: Saadi's collection of poems and prose is a moral collection. Maulana Khalid has also used Saadi Shirazi's poems in his letters whenever he wants to present an educational and legal subject to the audience in an artistic way that contains a kind of rhetorical persuasion.

B: Using Saadi's poems in the context of warnings: In his educational works, Saadi, this famous Iranian poet, has benefited from the element of religion and cultural acceptance and has explicitly expressed his educational ideas, which are often expressed in a warning way. Maulana Khalid's spiritual and emotional connection with Saadi's works as well as his social status as a religious scholar. Also, the promoter of the Naqshbandiyya sect in Kurdistan caused him, like Saadi, to explicitly present his educational letters, which included warnings and reprimands, to his audience and for this purpose, he has usually used Saadi poems.

C: Using Saadi's poems in the theme of friendship and love: A large part of the meanings of Saadi's poems, especially in lyric poems, is the expression of lyrical themes and the expression of passion and friendship. Therefore, Maulana Khalid quotes Saadi's poems in the letters that he calls "Honesty Letter" and "Love Letter".

D: The use of Saadi poems in the context of mysticism and Sufism: As mentioned, Saadi is a teacher of ethics, in his view, ethics leads to mysticism. But his mysticism is moderate mysticism. This Iranian poet and thinker brought to the earth a mysticism that was out of reach and located in the heavens. He tried to make this mysticism available to ordinary people. At a time when some of the mystic authors considered non-Sufi people

arrogantly, \"inhabitants of the valley of ignorance\", \"Ahl al-Nafs\", Saadi is not afraid to turn to ordinary people and instill in them a tendency to discover the truth. These intellectual characteristics have caused a professional Sufi writer like Maulana Khalid Naqshbandi to pay much attention to the texts left by Saadi to express his thoughts And always use these poems in writing his letters, even in the field of mysticism and Sufism.

4. Conclusion

One of the most important reasons for Maulana Khalid's use of Saadi's poems is the connection of educational and cultural centers of Kurdistan from ancient times with Persian language and literature. And Saadi Shirazi has a special position in this. From the point of view of different periods in the history of literature in Iran, this period is considered as a \"period of literary return\". The poets and writers of this period took their poetic and literary patterns from Iraqi style poets such as Saadi and Hafez. Maulana Khalid is not exception to this rule, and a part of the connection between his works and his letters With Saadi's poems should be related to the stylistic and literary conditions of this period.

In addition, Maulana Khalid has tried to use his \"written background and cultural beliefs\" in society to bring his audience to a form of inner satisfaction. In Iranian culture, part of these cultural beliefs and written background is related to the artistic and literary creativity of Persian language and literature poets, which plays an important role in convincing the audience.

Maulana Khalid has tried to produce a literary text by using the older context of the language as well as the verses of poets of Persian language and literature, including Saadi Shirazi In addition to having educational and guidance themes in the field of mysticism and Sufism, that poem should have an artistic and literary aspect. Who

can use this artistic aspect to achieve a kind of immortality and Eloquency.

Maulana Khalid has used Saadi's poems to express various goals and intentions That Among them, we can mention topics such as advice, warning and warning, expression of friendship and the breadth of love, mysticism and Sufism.

Keywords: Literary connection, Persian poetry, letters, Saadi, Maulana Khalid Naqshbandi.

References [In Persian]:

- Abedi, Mahmoud. (1991). Nafhat Al-Ans Jami. Tehran: Etella'at.
- Azar, Amir Ismail (1996). Saadiology [Saadi-Shenasi], second book. Tehran: Sokhan.
- Brown, Edward .(1987). History of Iranian Literature from Ferdowsi to Saadi, (Sadri, G. Trans.). Tehran: Morvarid.
- Eshghi, Fatima. (2010). "Saadi's Influence on Voltaire's Works". Comparative Language and Literature Research, 27(3), pp. 152-133.
- Javanroudi, Mustafa. Yarahmadi, Tariq. (2015). "The Mahwi fading influence of Saadi Arabic and Persian poems". Persian Language and Literature Research Conference, Journal of the Institute of Humanities and Cultural Studies, pp. 594 -577.
- Khodakarami, Fatemeh. (2017). "Saadi and the Elders of Classical German Literature", Quarterly Journal of Contemporary World Literature Research, 2(22), pp. 381-365.
- Mase, Henry (1990). Research on Saadi, (M. H. Mahdavi Ardabili & Gh. H. Yousefi, Trans.), Tehran: Toos.
- Modarres, Abdul Karim. (2013). Remembrance of Men, Maulana Khalid Naqshbandi and Sheikhs of Oraman. Baghdad: kory zanyary kurd.

- Motamedi, Mahindokht (1989). A role of Maulana Khalid Naqshbandi and his followers. Tehran: Pazhang.
- Nazari Manzam, Hadi (2010). "Comparative Literature Definition and Research Fields", Journal of Comparative Literature, Shahid Bahonar Kerman University, 2(1), pp. 237-221.
- Nowruz, Mehdi & Farhoud, Farangis. (2016). "Saadi's warning education in the garden with the approach of critical discourse analysis of Fairclough theory", Journal of Educational Literature, 32(8), pp. 190-116.
- Rouhani, Kamal. (2006). Comprehensive History of Sufism in Kurdistan. Sanandaj: Aras.
- Saadi, Moslehuddin (2002). Golestan-i Saadi, (Gholam Hossein Yousefi, Ed.) Tehran: Kharazmi.
- Saadi, Moslehuddin (2003). Kulliat-i Saadi, (Mohammad Ali Foroughi, Ed.) Tehran, Zavar.
- Semko, Rahim, Karim (2019). The Impact of Saadi Poetry on Nali Poetry, (M. A. thesis in Persian language and literature), Ilam University, Ilam.
- Seyed Ebrahimi, Azad. (2015). Anthology of Saadi's Sonnets. Saqez: Gutar.
- Shafiee Kadkani, Mohammad Reza (2003). Persian literature from Jami era to our time, (Hojjatollah Asil, Trans.). Tehran: Ney.
- Sheibani, Gene Rose François (2005). Europeans' trip to Iran, (Ziauddin Dehshiri, Trans.) Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Shorel, Eiv. (2007). Comparative Literature, (Tahmourth Sajedi, Trans.) Tehran: Amir Kabir.
- Sufi, Farzaneh. (2016). Stylistic and semantic features of Molanakhald Naqshbandi Persian letters, (M. A. Thesis in Persian Language and Literature), University of Kurdistan.

- Tavakoli, Mohammad Raouf (2002). History of Sufism in Kurdistan. Sanandaj: Tavakoli.
- Yahyapour, Marzieh. (1999). "Saadi's position in Russian literature", Special Issue of the Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, No. 52, Volume 2, pp. 14 1.
- Zarin koob, Abdol Hosain. (2000). Hadith-e Khosh-e Saadi, Tehran: Sokhan.
- Zolfaghari, Mohsen & Yadollah Panbehzari, Zahra. (2011). "Critique of the position of educational and moral ideas in Saadi's works", Journal of Educational Literature. 12(3), pp. 102-81

References [In Kurdish]:

- Bapir Agha, Ali (1969). Jan-e Saadi [Saadi's Soul], (Kurdish translation of Golestan). Sulaimaniyah: Kamran.
- Fada, Mohammad (1957). Sheikh Saadi's Golestan, (Kurdish translation of Golestan). Kirkuk: Tarqi.
- Henari, Zaki, Ahmad. (1968). Saadi's Golestan, (Kurdish translation of Golestan). Baghdad: Salman Al-Azami.
- Nanavazadeh, Ali. (2006). Kurdish translation of Golestan. Erbil: Mukriani.
- Safwat, Mustafa. (2005), Saadi Shirazi's Golestan, (Kurdish translation of Golestan). Sanandaj: Kurdistan.
- Salehi Sahib, Omar (2014). Flower of Life, (Kurdish translation of Boustan). Sanandaj: Kurdistan University Press.
- Sheikhani, Hussein. (1391). Kurdish translation of Boustan. Oshnoyeh: Shari Sheno.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال نوزدهم، شماره سی و نهم، بهار و تابستان ۱۴۰۰

شعر سعدی و تأثیر آن بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی*

محی‌الدین امجدی (نویسنده مسؤل)^۱

عبدالله طلوعی آذر^۲

چکیده

پیوند عمیق ادبیات کردی با زبان و ادبیات فارسی و بررسی وجوه مختلف این ارتباطات می‌تواند بسیاری از زوایای حیات فرهنگی و هنری منطقه را نشان دهد. بی‌گمان شاعرانی همانند حافظ و سعدی تأثیر مهمی بر شعر و اندیشه در سراسر خاورمیانه داشته و توانسته‌اند علاوه بر گسترش شعر و ادبیات فارسی، در حوزه هنر و ادبیات اسباب همگرایی فرهنگی و ادبی در حوزه ادبیات منطقه شوند. در حوزه شعر کردی شاعران بسیاری همانند؛ ملای جزیری، نالی، محوی در اشعار خود در حیطه‌های ادبی، زبانی و فکری تحت تأثیر شاعرانی همانند حافظ، سعدی و مولانا و... بوده‌اند. علاوه بر شاعران کرد، مولانا خالد نقشبندی یکی از شاعران و ادیبان قرن دوازدهم هجری و یکی از چهره‌های تأثیرگذار در حوزه عرفان و تصوف در کردستان و خاورمیانه است که در نامه‌های فارسی خود بسیار تحت تأثیر شعر فارسی و به‌ویژه اشعار حافظ و سعدی بوده است. ما در این مقاله نامه‌های مولانا خالد را بررسی کرده، به شیوه‌ای توصیفی-تحلیلی به تشریح دلایل تاریخی و ادبی و اجتماعی بهره‌گیری مولانا خالد از اشعار سعدی شیرازی پرداخته‌ایم که مشخص شد مولانا خالد بر اساس سوابق فرهنگی مشترک و آموزش زبان فارسی در حجره‌ها و مراکز علوم دینی کردستان و همچنین ارتباط با کردستان ایران با زبان فارسی و آثار سعدی آشنایی یافته‌است و در نامه‌های خود در مضامین پند و اندرز، هشدار و انداز، بیان دوستی و محبت و عرفان و تصوف از اشعار و افکار سعدی بهره برده است.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۷/۱۳

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۰۲/۲۲

(DOI): 10.22103/JIS.2021.16580.2079

صص ۱-۳۰

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران. m.amjadi1357@gmail.com

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران. a.toloeiazar@urmia.ac.ir

۱۰ / شعر سعدی و تأثیر آن بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی

واژه‌های کلیدی: پیوند ادبی، نامه‌ها، شعر فارسی، سعدی، مولانا خالد نقشبندی.

۱. مقدمه

مولانا خالد نقشبندی (۱۱۹۳-۱۲۴۳ هـ. ش) سرسلسله طریقت نقشبندیه در کردستان و یکی از ادیبان و شاعران مشهور قرن دوازدهم هجری شمسی است که آثار به جای مانده از او پیوند عمیقی با شعر و ادبیات فارسی داشته، بسیاری از مولفه‌های فرهنگی ایران زمین در این آثار به ظهور رسیده است. او که تحصیلات علوم دینی را در مناطق مختلف کردستان عراق و از آن جمله قره داغ و سلیمانیه شروع کرده بود، به شهر سنندج در کردستان ایران رفته، در آنجا تحصیل در علوم دینی را از محضر محمد قسیم مردوخ سنندجی به پایان رساند و به شهر سلیمانیه در کردستان عراق مراجعه نموده، در مسجد عبدالرحمن بگ بابان به امامت و تدریس پرداخت. اما پس از گذشت چندین سال و تحولات روحی که در پی سفر به حج و پس از آن سفر به سرزمین هندوستان برایش پیش آمد، به جرگه عرفان و تصوف پیوسته و پس از اخذ طریقت نقشبندیه از شیخ عبدالله دهلوی در هندوستان و باز نشر آن در مناطق مختلف سبب ایجاد تحولات آیینی، فرهنگی و ادبی بسیاری در سطح کردستان و منطقه خاورمیانه شد.

طریقت نقشبندیه در اصل یکی از فرقه‌های صوفیانه است که در خراسان پاگرفت، «مؤسس این طریقت، خواجه بهالدین محمد مشهور به نقشبند است که در فاصله سال‌های ۷۱۸ تا ۷۹۱ ه. ق در بخارا می‌زیسته است» (عابدی، ۳۹۰: ۱۳۷۰). انتشار این طریقت بر دست مولانا خالد نقشبندی در کردستان سبب شد که این طریقت را به نام «نقشبندیه خالدیه مُجددیه» نیز بشناسند.

ظهور طریقت نقشبندیه در کردستان موافقان و مخالفان بسیاری در پی داشت. ظهور این اختلافات در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی و ادبی و فرهنگی تأثیر مهمی در کردستان آن روزگار داشت که ما در حوزه ادبی و فرهنگی شاهد تألیف کتابها و رساله‌های بسیاری در رد یا تایید مولانا خالد نقشبندی از سوی مخالفان و موافقان او هستیم که این موضوع خود

عاملی برای یک حرکت علمی و فرهنگی در سطح منطقه و ظهور و آفرینش آثار منظوم و منثور متعددی شد.

رقابت و اختلافی که در میان طریقت نقشبندیه و طریقت قادریه در کردستان عراق، به ویژه شهر سلیمانیه در گرفت، سال‌ها به طول انجامید و سرانجام مولانا خالد پس از چندین بار ترک سلیمانیه، عاقبت برای همیشه این شهر را به مقصد دمشق ترک کرد و تا پایان عمر در آنجا باقی ماند؛ اما ارتباط خود را با جانشینان، خلفا و مریدانش از طریق ارسال نامه‌ها و مکتوبات ادامه داد. او در تمام دوران حیات فرهنگی و دینی خود برای حفظ ارتباط با مریدان و شاگردان خود از نامه نگاری و انشای رسائل مختلف برای آموزش مریدان و جانشینانش بهره برد که «ملا عبدالکریم مدرس» آن نامه‌ها را در کتاب «یادی مه‌ردان» جمع آوری کرده است (مدرس ۲۰۱۳). این نامه‌ها که تعداد ۱۹۵ نامه فارسی و ۹۱ نامه عربی است حاوی اطلاعات ارزشمند آیینی، تاریخی، فرهنگی و ادبی درباره‌ی کردستان، ایران و دیگر ممالک تحت سیطره حکومت عثمانی است.

مولانا خالد در نگارش این نامه‌ها سعی کرده است با استفاده از بافت قدیمی تر زبان و بهره‌گیری و تضمین بسیاری از ابیات شاعران مشهور حوزه ادبیات فارسی، متنی ادبی تولید کند تا هم در رقابت‌های ادبی دو طریقت قادریه و نقشبندیه به نوعی از تفوق ادبی دست یابد و هم با به کار بردن انواع سجع و تضمین اشعار فارسی در این نامه‌ها، بتواند با تولید متنی فاخر، مخاطبانش را به نوعی از التذاذ ادبی و اقناع درونی برساند.

بررسی و تحلیل لایه‌های ادبی و فکری این نامه‌ها و شرح چگونگی و دلایل تاثیرپذیری مولانا خالد نقشبندی از آثار سعدی شیرازی می‌تواند بسیاری از وجوه فکری، ادبی و فرهنگ ساز این نامه‌ها را آشکار سازد. ما در این مقاله بر اساس رویکردی توصیفی-تحلیلی به تشریح دلایل و زمینه‌های تاثیرپذیری نامه‌های مولانا خالد از اشعار سعدی پرداخته‌ایم. این مقاله همچنین پیوند و ارتباط این نامه‌ها را با اشعار سعدی شیرازی بررسی کرده است، زیرا اگرچه مولانا خالد این نامه‌ها را به زبان فارسی نگاشته است اما چون به یک حوزه فرهنگی در خارج از مرزهای ایران تعلق دارد، می‌توان این نامه‌ها را در حوزه

۱۲ / شعر سعدی و تأثیر آن بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی

ادبیات تطبیقی مورد مطالعه قرار داد. زیرا بر اساس تعریف شورل «ادبیات تطبیقی یعنی مطالعه و بررسی مقایسه‌ای آثار آثاری که برخاسته از زمینه‌های فرهنگی متفاوتند» (شورل ۱۳۸۶: ۲۵). به تعبیر دیگر نیز می‌توان گفت «ادبیات تطبیقی هنر روشمندی است که به بحث درباره تشابهات، تاثیرات و قرابت آثار ادبی با هم یا با گونه‌های مختلف دانش انسانی - در زمان و مکان‌های مختلف - می‌پردازد. «فایده‌ی این نوع پژوهش‌های ادبی، وصف، فهم و درک هر چه بهتر آثار ادبی است» (نظری منظم ۱۳۸۹: ۲۲۸).

۱- ۱. بیان مسئله

بخش اعظمی از آثار به جای مانده از شاعران و ادیبان کرد زبان، متون منظومی است که در اوزان هجایی یا اوزان عروضی به جای مانده و بیشتر آنها به دو زبان کردی و فارسی ارائه شده است؛ اما بخش دیگری از آثار این شاعران به نثر فارسی یا کردی است که علاوه بر اینکه بیانگر سلیقه‌ها و علایق فرهنگی نویسندگان و مخاطبان آنها در یک برهه خاص تاریخی است، دارای فواید تاریخی، جغرافیایی، اجتماعی و دینی بسیاری است. در کنار این مشخصات و امتیازاتی که از آن نام بردیم، بررسی لایه‌های زبانی، ادبی و فکری این متون نیز می‌تواند بیانگر جایگاه و ارزش ادبی این آثار و نشان دهنده ارتباطات بینامتنی این متون، با متون کلان پیش از خود است.

در این مقاله از میان متون به جای مانده از نویسندگان کرد زبان، نامه‌های منشور مولانا خالد نقشبندی ادیب و شاعر قرن دوازدهم هجری و سرسلسله طریقت نقشبندیه بررسی شده است. مولانا خالد نقشبندی که تعداد ۱۹۵ نامه فارسی از او به جای مانده است در خلال نامه‌ها و مکتوبات خود که برای راهنمایی و ارشاد مریدان و خلفای خود در مناطق مختلف کردستان ایران و عراق و دیگر مناطق عثمانی آن روزگار نوشته، اطلاعات ارزشمندی از شرایط اجتماعی و تاریخی و فرهنگی آن روزگار را برای ما به جا گذاشته است. یکی از اختصاصات هنری و ادبی این نامه‌ها پیوند بسیار عمیق آن با ادبیات و شعر فارسی است. این نامه‌ها پیوند بسیار عمیقی با شعر «حافظ» و «سعدی شیرازی» دارد و ما در این مقاله در پی آن هستیم به دلایل توجه مولانا خالد به شعر سعدی و تشریح دلایل تاریخی و ادبی و

اجتماعی آن پردازیم. علاوه بر این بر اساس محتوا و درون مایه نامه‌ها و مکتوبات مولانا خالد وجوه پیوند و شیوه‌های استفاده مولانا خالد از اشعار سعدی در این مقاله بیان خواهد شد.

این مقاله همچنین در پی آن است که به این سوالات پاسخ دهد که مولانا خالد نقشبندی به چه دلایلی از اشعار سعدی شیرازی استفاده کرده‌است و چه زیر ساخت‌های فرهنگی و ادبی در کردستان وجود داشته که نامه‌های مولانا خالد را با اشعار سعدی پیوند زده است؟ دیگر اینکه تاثیر پذیری نامه‌های مولانا خالد در حیطه‌های زبانی و فکری از اشعار سعدی چگونه روی داده است و آیا این عوامل توانسته‌اند سبب بالا رفتن وجه ادبی و هنری نامه‌ها و مکتوبات مولانا خالد شوند؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

در مجامع دانشگاهی و غیر دانشگاهی پژوهش‌های گوناگونی در مورد مولانا خالد و طریقت نقشبندیه انجام شده‌است که از این میان می‌توان به آثاری همانند کتاب «تاریخ تصوف کردستان» اثر محمد رئوف توکلی (۱۳۷۸) و کتاب «تاریخ جامع تصوف در کردستان» اثر کمال روحانی (۱۳۸۵) که بخش‌هایی از آن به طریقت نقشبندیه و مولانا خالد اختصاص دارد، اشاره کرد.

در کنار منابع فوق چندین کتاب نیز درباره نقش ادبی طریقت نقشبندیه و تجزیه و تحلیل آثار شاعران وابسته به این طریقت انتشار یافته‌است که از این میان می‌توان به کتاب دکتر مهین‌دخت معتمدی (۱۳۶۸) با نام «نقشی از مولانا خالد نقشبندی و پیروان او» اشاره کرد که در آن، نامه‌ها و اشعار مولانا خالد را بررسی کرده‌است. کتاب دو جلدی «یادی مهربان» اثر عبدالکریم مدرس (۲۰۱۳) نیز در ۶۶۵ صفحه نامه‌ها و اشعار مولانا خالد نقشبندی و دیگر مشایخ نقشبندیه را بررسی کرده‌است. درباره آثار ادبی و نامه‌های مولانا خالد نیز خانم فرزانه صوفی (۱۳۹۵) در پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد خود با عنوان «ویژگی‌های سبکی و معنایی نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی» به بررسی این نامه‌ها از نظر سبکی و معنایی پرداخته‌است.

۱۴/ شعر سعدی و تأثیر آن بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی

در حوزه ادبیات کردی افزون بر ترجمه‌های مختلفی که از گلستان و بوستان سعدی به وسیله ادیبان و مشاهیر کرد صورت گرفته، مقالات محدودی در سطح علمی پژوهشی ارائه شده است که از این میان می‌توان به مقاله «تأثیر پذیرایی محوی کرد از اشعار عربی و فارسی سعدی» از مصطفی جوانرودی و طارق یاراحمدی (۱۳۹۴) اشاره کرد که در همایش پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی ارائه و در نشریه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی به چاپ رسیده است. علاوه بر این سمکو رحیم کریم، (۱۳۹۷) از دانشجویان اقلیم کردستان عراق پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد خود را با عنوان «تأثیر شعر سعدی بر شعر نالی»، به تشریح چگونگی تأثیر شعر سعدی بر اشعار نالی از شاعران مشهور کرد در رساله خود پرداخته است؛ اما با وجود تحقیقاتی که در این زمینه انجام شده، تاکنون موضوعی در مورد «تأثیر اشعار سعدی بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی» در هیچ مقاله یا کتابی مورد بررسی قرار نگرفته و این اولین بار است که مقاله‌ای با این موضوع ارائه می‌شود.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. حضور سعدی در ادبیات کردی

حضور سعدی و اندیشه او همواره در میان نخبگان ملل مختلف موضوع مهمی بوده است که می‌توان آن را در مقالات جداگانه‌ای بررسی کرد. اما به اختصار می‌توان چنین گفت که پس از نخستین ترجمه‌های آثار سعدی به زبان‌های غربی، این آثار و نبوغ ادبی و فکری آن از سوی اندیشمندان و ادیبان مغرب زمین مورد توجه قرار گرفت. ادبیات ملت‌های مختلف جهان از طریق ترجمه‌های مختلفی که از آثار سعدی به ظهور رسیده است هر کدام به نوعی ادبیات سرزمین خود را از جادوی کلام او بهره‌مند ساخته‌اند. (۱)

در حوزه زبان و ادبیات کردی نیز آثار سعدی بیش از هر شاعر دیگر مورد توجه بوده است، زیرا همواره گلستان و بوستان سعدی در حجره‌های کردستان یکی از مواد درسی بوده و طلاب علوم دینی برای آموختن زبان فارسی از همان سنین کم این کتاب‌ها را به درس می‌خوانده‌اند، پیوستگی زبان و ادبیات کردی با آثار سعدی تنها به مطالعه و خواندن این آثار محدود نبوده، بلکه ترجمه‌هایی از آن به زبان کردی انتشار یافته است. از

جمله این آثار، ترجمه‌های متعدد «گلستان» به کردی است که از میان این ترجمه‌ها می‌توان به «گلستان کردی» محمد فدا (۱۹۵۷)، «مصطفی ملا رسول» (۱۹۶۹) گلستان کردی «ذکی احمد هناری» (۱۹۶۸) اشاره کرد. انتشار مکرر ترجمه آثار سعدی در کردستان را باید درعلاقه جامعه کردی به کلام اوجستجو کرد، زیرا دانش‌آموختگان حجره‌های علوم دینی کردستان از همان کودکی برای فراگیری زبان فارسی، آثار سعدی را خوانده که همین امر سبب ایجاد پیوند عاطفی اینان با شعر و اندیشه سعدی بوده است. علاوه بر این کلام سعدی از آنچنان جامعیتی برخوردار است که به قول ادوارد براون «در آثار سعدی مطالب بسیاری مطابق ذوق هر عالی و دانی و عارف و عامی وجود دارد» (براون ۱۳۶۱: ۲۵۱) که این جامعیت کلام را نیز باید از دیگر دلایل توجه مردم کرد و دیگر مناطق جهان به شعر سعدی دانست. علاوه بر این، روحیه تساهل و پرهیز سعدی از جزمیت و تعصب در القای مفاهیم و همچنین بیان موجز و ساده و طنزآمیز (به‌ویژه در گلستان) سبب شده است که کلام او در جامعه چند لایه کردی که دارای مذاهب و فرق مختلفی است، بسیار سازگار و پذیرفتنی‌تر از سایر متون فارسی به نظر برسد. این دلایل در کنار ارزش‌های هنری و بلاغی و فکری سعدی، سبب شده است که با وجود فراوانی ترجمه‌های آثار او، باز هم ادیبان دیگری همانند «علی باپیر آغا» (۱۹۶۹)، «مصطفی صفوت» (۱۳۸۴) و «علی نانوا زاده» (۲۰۰۶) به ترجمه کردی آثار سعدی روی بیاورند.

ترجمه کردی بوستان سعدی نیز تحت عنوان «میرگولانی ژین» از سوی ملا عمر صالحی صاحب (۱۳۹۳) به نظم کردی درآمد، از سوی انتشارات دانشگاه کردستان در شهر سنندج انتشار یافته است. علاوه بر این «محمد امین امینیان» نیز شرح بوستان سعدی را به زبان کردی نوشته و انتشارات کردستان آن را در ۱۳۰۰ صفحه منتشر کرده است. «حسین شیخانی» (۱۳۹۱) نیز بوستان را به نظم کردی برگردانده است.

علاوه بر ترجمه گلستان و بوستان، غزلیات سعدی نیز مورد توجه مترجمان گرد بوده است که می‌توان ترجمه «آزاد سیدابراهیمی» (۱۳۹۴) از غزلیات سعدی را با عنوان «گلچین غزلیات سعدی به کردی» را نام برد. این تعداد از ترجمه تنها مربوط به ترجمه‌هایی است

۱۶/ شعر سعدی و تأثیر آن بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی

که در شاخه سورانی زبان کردی ترجمه شده است و بی گمان ترجمه‌های بسیار دیگری نیز از آثار سعدی به دیگر گویش‌های کردی همانند هورامی، کلهری و کرمانجی وجود دارد که ما بدانها دسترسی نداشته‌ایم.

۲-۲. استفاده مولانا خالد از اشعار سعدی برای اقناع مخاطب

از مهم‌ترین زمینه‌های استفاده مولانا خالد از اشعار سعدی می‌توان به پیوستگی مراکز آموزشی و فرهنگی و حجره‌های کردستان از روزگاران قدیم با زبان و ادبیات فارسی، و به‌طور ویژه‌ای با آثار سعدی شیرازی اشاره کرد؛ زیرا آموزش زبان و ادبیات فارسی در حجره‌های کردستان در داخل و خارج از ایران بسیار متداول بوده و همواره کتاب «گلستان سعدی» یکی از منابع معتبر آموزش زبان و ادبیات فارسی در این حجره‌ها بوده است. از آنجا که مولانا خالد نیز در همین حوزه‌های علوم دینی فارغ‌التحصیل شده، بی‌گمان وابستگی و تعلق روحی بالایی با آثار سعدی شیرازی داشته است که این آشنایی در مجموع بخشی از منظومه فکری و فرهنگی مولانا خالد را تشکیل داده، بعدها در نامه‌های او به عنوان سرمشقی از فصاحت و بلاغت مورد توجه بوده است.

برای بررسی دیگر دلایل وابستگی نامه‌های مولانا خالد به اشعار سعدی باید به جریان‌های ادبی آن روزگار نیز پرداخت. همانطور که می‌دانیم دوران قاجاریه در تاریخ ادبیات فارسی به عنوان «دوره بازگشت ادبی» به حساب می‌آید یعنی شاعران و ادیبان این دوره الگوهای شعری و ادبی خود را از شاعران سلف خود همانند سعدی و حافظ و مولانا می‌گرفتند. شفیعی کدکنی درباره ویژگی‌های ادبی این دوران چنین گفته است: «در شعر این دوره پایه لذت بردن از شعر، بر نوعی دیگر از شگفتی نهاده شده بود و آن شگفتی ناشی از تقلید بود. شاعران این دوران در عرصه مضمون و نوع احساس و عواطف از همان عشقی سخن می‌گفتند که سعدی و حافظ القا کرده بودند» (شفیعی کدکنی ۱۳۸۲: ۶۰). بر همین اساس در حوزه ادبیات کردی نیز بسیاری از شاعران کردی که آفرینش‌های ادبی خود را به زبان فارسی ارائه می‌کردند از این قاعده مستثنا نبودند و اینان نیز همانند دیگر شاعران فارسی سرای این دوران سرمشقی و الگوی شعری خود را در دواوین و منشآت

شاعران پیشین می‌جستند؛ لذا باید بخشی از پیوند ادبی و هنری مولانا خالد نقشبندی را علاوه بر وجوه ادبی و بلاغی هنر سعدی، تحت تاثیر جریان ادبی غالب که از آن به عنوان «دوره بازگشت ادبی» یاد می‌شود جستجو کرد.

همچنین بخشی از وابستگی نامه‌های مولانا خالد نقشبندی به کلام و شعر سعدی به قدرت کلام سعدی در اقناع مخاطبین برمی‌گردد. همان‌طور که می‌دانید نامه‌های مشور مولانا خالد در کنار برخورداری از جنبه‌های عاطفی و غنایی و بیان احساسات، یک مجموعه تعلیمی- غنایی است که نویسنده در این نامه‌ها، در پی اقناع مخاطب و زمینه‌سازی برای پذیرش درونی آموزه‌هایش از سوی مخاطبان است. «اقناع، فرآیندی است که با توسل به تعقل و احساس در قالب مهارت‌های کلامی و غیر کلامی و رسانه‌ای، افراد را غالباً جهت تغییر رفتار و وادار کردن آنها به عمل معینی تحت تاثیر قرار می‌دهد» (مجد و شعبانی ۱۳۸۹: ۱۸۰). اگر چه در گذشته انواع استقرار و تمثیل را به عنوان ابزارهای اقناع معرفی کرده‌اند، اما در حوزه ادبیات، موضوع دیگری تحت عنوان «اقناع بلاغی» را نیز می‌توان به این موارد اضافه نمود. در اقناع بلاغی نویسندگان با بهره‌گیری از پیشینه مکتوب و باورهای فرهنگی موجود در جامعه سعی دارند که مخاطبان خود را به گونه‌ای از اقناع درونی برسانند. در فرهنگ ایرانی بخشی از این باورهای فرهنگی و پیشینه مکتوب برآمده از قرآن و تعالیم اسلامی است و بخش دیگری از آن، مربوط به خلاقیت‌های هنری و ادبی شاعران است که به علت زیبایی‌های هنری و سازگاری با معارف اسلامی و نزدیک بودن به سرشت انسانی همواره تاثیر عمیقی در اقناع مخاطبان داشته‌است که از این میان می‌توان به اشعار شاعرانی همانند؛ سعدی، حافظ، مولانا و نظامی و بسیاری دیگر اشاره کرد. با توجه به موقعیت عالی این متون در حوزه فرهنگی ایران زمین و همچنین پیوستگی مراکز آموزشی و فرهنگی کردستان از روزگاران قدیم با زبان و ادبیات فارسی، مولانا خالد نیز در تلاش بوده است تا در نامه‌های خود با بهره‌گیری از آثار این شاعران قدرت اقناع کلام خود را در میان مخاطبان و مریدان خود بالا ببرد. به عنوان نمونه ایشان در ارشاد و هدایت مریدان خود و التزام آنها به اتباع شریعت و رعایت سنن حضرت رسول در نامه ش ۱۳۹، خطاب به

۱۸ / شعر سعدی و تأثیر آن بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی

«حاج احمد افندی» و در توصیه به تداوم راه طریقت چنین گفته است: «منظور این مهجور، حاج احمد افندی مورد امداد پیران نقشبندی باشند... امانتِ شما و تمسک به عروة الوثقی شریعت و ترک التفات به جیفه دنیا و دوام مراقبه جناب مولی تبارک و تعالی و دوام اشتغال به طریقه علیّه و به علوم دینیّه و احیای سنن سنیّه و تبری از بدع رذیّه و تجنب از اطوار متصوفه اباحیه... سعدی شیرازی علیه الرحمه گفته است: که سعدی مپندار راه صفا / توان رفت جز در پی مصطفی» (مدرس ۲۰۱۱: ۲۶۷).

همان‌طور که ملاحظه می‌شود مولانا خالد از میان انبوه اخبار و احادیث موجود برای اثبات مطلب خود، و اقناع خوانندگان و مخاطبان، تنها به بیتی از سعدی استناد کرده است و این موضوع اهمیت کلام سعدی را نزد مولانا خالد به خوبی نشان می‌دهد.

۲-۳. جایگاه اشعار سعدی در نامه‌های فارسی مولانا خالد

به طور قطع مولانا خالد نقشبندی در پی آن بوده است که در قالب تولید متنی ادبی و فاخر بتواند اندیشه‌های خود را به مخاطب عرضه کند. او در پی آن بوده است که در ارائه مطالب خود، خوانندگان و مخاطبان را به نوعی از اقناع درونی برساند و برای این منظور از انواع روش‌های اقناع مخاطب همانند؛ استفاده از انواع تمثیل و استدلال‌های منطقی استفاده کرده است. در کنار این موارد «استفاده از پیشینه مکتوب و باورهای فرهنگی» که از طریق شعر و ادبیات فارسی به نسل‌های بعد رسیده، بسیار مورد توجه ایشان بوده است. او در نامه‌های خود به نحو بسیار چشمگیری از اشعار و آیات فارسی که بخش عظیمی از پیشینه فرهنگی ایران زمین را دربرمی‌گیرد، بهره برده است.

پس از بررسی آیات موجود در نامه‌های مولانا خالد و جستجوی صاحبان این اشعار، توانستیم سراینندگان تعداد ۱۱۹ بیت را مشخص کنیم که در این میان بعد از اشعار حافظ ۲۵٪/۳۰، مولانا خالد ۱۶٪/۲۰، که بیشترین اشعار ارائه شده در این نامه‌ها بود، بیشترین توجه مولانا خالد به اشعار سعدی شیرازی است. همان‌طور که در جدول زیر آمده است، اشعار سعدی با ۴۴٪/۱۳ بعد از اشعار حافظ و خود مولانا خالد بیشترین آیات به کاررفته در این نامه‌ها هستند که این موضوع جایگاه ویژه شعر و اندیشه سعدی را در نامه‌ها و رسایل

مولانا خالد نشان می‌دهد. علاوه بر این بهره‌گیری از ظرفیت‌های معنایی و ادبی اشعار شاعرانی همانند مولانا ۷/۵۶٪، نظامی گنجوی ۶/۷۲٪، عبدالرحمان جامی ۵/۸۸٪، شبستری ۴/۲۰٪ و... که به تفکیک در جدول زیر ارائه شده‌است، نشانه‌ی اهتمام مولانا خالد به شعر و ادبیات فارسی و همچنین جایگاه ویژه اشعار و اندیشه‌های سعدی شیرازی در این نامه‌ها است.

۲-۴. مضامین پر کاربرد آثار سعدی در نامه‌های مولانا خالد

همان‌طور که در منابع مختلف آمده است آثار تعلیمی سعدی به علت هنر والا و کلام طنزگونه و دوری از تعصب و جزمیت، همواره از اقبال و توجه خوانندگان برخوردار بوده است. هانری ماسه، مستشرق فرانسوی در این باره چنین گفته است: «اگر مثنوی سنایی غزنوی «حدیقة الحقیقه» را کنار بگذاریم، در حقیقت سعدی نخستین کسی است که اخلاق را به صورتی شاعرانه تعلیم داده است. هنر سعدی در مشرق زمین، اخلاقی را نشان می‌دهد که مبنی بر هدفی خاص و به طور قطعی نیست بلکه تعلیماتی دلپذیر و طرب‌انگیز است (ماسه ۱۳۶۹؛ ۳۴۱). این سطح از انعطاف و مدارا در بیان مسائل اخلاقی و پرهیز از بیانی عبوس و همراه کردن مطالب تعلیمی همراه با چاشنی طنز و هنر سبب شده است که مولانا خالد نقشبندی آثار او را به عنوان یکی از الگوهای مهم در نگارش نامه‌هایش، مورد نظر داشته باشد و در بسیاری از مواقع از ابیات او برای اقناع خواننده بهره‌برد. ایشان در

۲۰/ شعر سعدی و تأثیر آن بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی

مسائل مهمی همانند «پند و اندرز مریدان و شاگردان»، «هشدار و انداز مریدان»، و همچنین «بیان محبت و دوستی» و «بیان مسائل آیینی و طریقتی» کلام خود را به شعر و هنر سعدی پیوند زده‌است و به این ترتیب هم وجه هنری و ادبی کلام خود را بالا برده و هم اینکه قدرت اقناع نامه‌هایش را به علت این ارتباطات بینامتنی به حدّ مقبولی رسانده است.

۲-۴-۱. استفاده از اشعار سعدی در مضمون پند و اندرز

مجموعه آثار منظوم و منثور سعدی یک مجموعه اخلاقی است. سعدی اخلاق و پند و اندرز را به گونه‌ای غیر صریح و در لابه‌لای حکایات مختلف منظوم و منثور در بوستان و گلستان به هنری‌ترین وجهی به کار برده‌است. «در اندیشه سعدی، عشق هم که جانمایه اشعار اوست، اگر وسیله‌ای برای تربیت و اخلاق تلقی نشود، متضمن کمال نخواهد بود» (ذوالفقاری و پنبه‌زاری، ۱۳۹۰: ۹۰). در حقیقت «سعدی شیرازی به زبان شاعرانه خود حکمتی عملی را برای ما به یادگار گذاشته است که در تکوین آن، اخلاق هم به اندازه تعقل دخیل است» (زرین کوب، ۱۳۷۹: ۱۱۵) به همین دلیل است که بسیاری از متون تعلیمی همواره آثار سعدی را به عنوان الگو و سرمشق والای خود در نظر داشته‌اند. مولانا خالد نیز در نامه‌های خود هرگاه که خواسته موضوعی تعلیمی و حکمی را به شیوه‌ای هنری که در بردارنده نوعی از اقناع بلاغی باشد، به مخاطب ارائه دهد از اشعار سعدی شیرازی استفاده کرده است.

او در نامه شماره ۱۴۱ (مدرس ۲۰۱۳: ۲۶۸) در مطلع یکی از نامه‌های خود که آن را به یکی از منسوبان خود نوشته است، نامه‌اش را با بیتی از اشعار سعدی آغاز می‌کند. «من آنچه شرط بلاغت است با تو می‌گویم / تو خواه از سخنم پند گیر و خواه ملال. التفاتی که این مسکین را با شما هست همه سبب به تعلقی است که به شما داشته و داریم...» که عبارت آغازین این نامه از ابیات مشهور سعدی است که امروزه به عنوان مثل سائره نیز بر سر زبانها است (سعدی، ۱۳۸۲: ۷۶۰).

۲-۴-۲. استفاده از اشعار سعدی در مضمون هشدار و انداز

همان‌طور که بیان شد محوری‌ترین مشخصه آثار سعدی در گلستان و بوستان، موضوع تعلیمی بودن اشعار و آثار اوست. «سعدی بر اساس شرایط خاص اجتماعی و سیاسی دوران

خود، افکار و اندیشه‌های خود را به گونه‌ای صریح و به دور از ابهام و پوشیدگی به مخاطب ارائه کرده است تا بتواند ژانر تعلیمی-تحدیری را مقبولیت بخشد» (نوروز، فرهود ۱۳۹۵: ۱۸۷). این شاعر نامدار ایرانی در آثار تعلیمی خود به پشتوانه دین و مقبولیت فرهنگی به شیوه‌ای صریح به بیان اندیشه‌های تعلیمی خود که در بسیاری از مواقع به گونه‌ای تحدیری بیان شده، پرداخته است. «سعدی در گلستان بیش از ۱۷۰۰ مورد هشدار و انذار صریح دارد که تقریباً تمام آنها از طریق تمثیل‌های تاریخی و عبرت آموز بیان شده اند (آذر ۱۳۷۵: ۹۵). پیوند روحی و عاطفی مولانا خالد با آثار سعدی و همچنین موقعیت اجتماعی او در روزگار خود که به عنوان یک عالم دینی و همچنین مروج طریقت نقشبندیه در کردستان کلام او را از نفوذ بالایی برخوردار کرده بود، سبب شد که او نیز همانند سعدی، نامه‌های تعلیمی خود را که شامل انذار و توبیخ نیز بود به گونه‌ای صریح به مخاطبان خود ارائه کند. به عنوان نمونه او در نامه شماره ۱۳۴ (مدرس ۲۰۱۱: ۲۶۳) خطاب به اسماعیل آقا که از رجال صاحب مکتب و ذی نفوذ روزگار خود بود در خصوص استاد نجفعلی نامی که خانه‌اش به زور غصب شده بود در نامه‌ای بسیار کوتاه و موجز که تنها هفت سطر است او را به رعایت نمودن انصاف دعوت کرده و در پایان نامه او را چنین به این بیت سعدی هشدار دهد. «استاد نجفعلی مرد زار و بیمار است... و بسیار برای خانه مغضوبه‌اش به حقیر ارتجا و التجا نمود، دلم به بیچارگی او سوخت، اگر در این خصوص خود را تصدیع دهند، دیوان کردن برای او ثواب جمیل و احسان جزیل است. وقت ضرورت چو نماند گریز / دست بگیرد سر شمشیر تیز. والسلام» که بیت اخیر از گلستان سعدی است (سعدی ۱۳۸۲: ۳۳). در این نامه کوتاه، مولانا خالد بر اساس همان الگوهای سعدی در بیان تحدیر و هشدار مخاطب را که از رجال متنفذ دوران خود نیز بوده است به یک بیت سعدی هشدار می‌دهد و بلافاصله و بی هیچ توضیح اضافی نامه را به پایان می‌رساند. مولانا خالد در این نامه حرف پایانی و اصل مطلب را از طریق همان تک بیت سعدی ارائه کرده و یقیناً از تاثیر روانی این بیت بر خواننده مطلع بوده است. ارائه این شواهد از اشعار سعدی علاوه بر اینکه نشانه جادوی کلام و تاثیر سخنان سعدی است خود

۲۲/ شعر سعدی و تأثیر آن بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی

نشانهٔ رواج اشعار و اندیشهٔ او در جامعهٔ کردی آن روزگار است و مولانا خالد با توجه به آشنایی مخاطبین نامه‌های خود و در جهت اقتناع بلاغی آنان به نقل شواهدی از پیش خواننده‌های این مخاطبین اقدام کرده است.

۲- ۳- استفاده از اشعار سعدی در مضمون دوستی و محبت

بی‌گمان بخش عظیمی از مفاهیم اشعار سعدی به‌ویژه در غزلیات، بیان مضامین غنایی و بیان شور و اشتیاق دوستی است. از این روی مولانا خالد در نامه‌هایی که خود از آنها به «صداقت نامه» و «محبت نامه» یاد می‌کند به نقل اشعار سعدی می‌پردازد. از جملهٔ این نامه‌ها، نامهٔ شماره ۱۴۶ است (مدرس ۲۰۱۱: ۲۷۵) که در آن خطاب به عثمان بگ بابان و اظهار دوستی و محبت به او چنین آورده است: «عرائض متعددهٔ شما در دم صبح رسید. اظهار اسف و اخلاص نهال دست پرور فقرا، اعنی؛ و کلاء عالی را ملاحظه نمودیم. سعدی شیرازی علیه الرحمه گفته است: سعدی به روزگاران مهری نشسته در دل / بیرون نمی‌توان کرد الا به روزگاران. سخن همانست، گفته‌ایم.» که بیت اخیر از ابیات مشهور غزلیات سعدی است (سعدی ۱۳۸۲: ۵۹۱).

همچنین ایشان در نامهٔ ش ۱۹۱ (مدرس ۲۰۱۳: ۲۸۱) که آن را برای مریدانش نوشته، پس از اظهار دوستی و محبت از آنها گلایه می‌کند که چرا از طریق همقطارانی که در بین سلیمانیه و سنندج در تردد بوده‌اند، نامه‌ای به این سو (سلیمانیه) روانه نکرده‌اند: «اما چون که بارها از طرف کردستان (سنندج) آدم به سلیمانیه آمده، گاهی فقرای مهجور را به نامه‌ای غریب نوازی نمودند. اگر ما به نوشتن نامه مصدع شویم مظنه‌ایست که پر زیبا بنماند، زیرا تواضع ز گردن فرازان نکوست.» که جملهٔ اخیر مصرعی از بیت مشهور سعدی در گلستان است که در آن می‌گوید:

تواضع ز گردن فرازان نکوست   گداگر تواضع کند خوی اوست

(سعدی ۱۳۸۲: ۱۹۱)

مولانا خالد همچنین در نامهٔ ش ۳۴ (مدرس ۲۰۱۳: ۱۷۹) مضمون همین بیت را تکرار کرده است. «باستمداد خواجهگان نقشبندیه به سلطنت حقیقی که سلطان جهان را آنجا

بندگی و گردن فرازان را سرافکنندگی می‌زیبد... آن عزیز ارجمند را خلعت سعادت و تاج کرامت، کرامت فرماید.» که شبکه واژگانی و معنایی «گردن فرازان و سرافکنندگی» ذهن خواننده آشنا را به آثار سعدی و بیت «تواضع ز گردن فرازان نکوست / گدا گر تواضع کند خوی اوست» رهنمون می‌سازد و گره‌خوردگی این دو متن و از بین رفتن فاصله مکانی و زمانی، باعث ایجاد نوعی از التذاذ ادبی برای خوانندگان آشنا با متن اصلی می‌شود.

هم او در نامه ش ۱۸۸ (مدرس ۲۰۱۱:۳۱۸) خطاب به میرزا عبدالوهاب منشی الممالک ناصرالدین شاه قاجار در بیانی صوفیانه و زاهدانه بی‌نیازی حضرت حق و نیازمندی غنی و فقیر را در برابر خداوند بیان کرده و برای اثبات سخن خود او را به بیتی از سعدی ارجاع می‌دهد: «در جنب عظمت و سلطنت پادشاه پادشاهان، جلّ جلاله و تقدّس جماله،... سلطنت دنیویه را چه قدر و مقداری و ارباب جاه و جلال را نسبت به اهل ذوق در آن بارگاه اقدس لایزال چه مزیت و افتخاری. والله درّ من قال: درویش و غنی بنده آن خاک درند / آنان که غنی ترند محتاج ترند» (سعدی، ۱۳۸۱:۶۶).

۲- ۴- ۴. استفاده از اشعار سعدی در مضمون عرفان و تصوف

همان‌طور که در صفحات قبل اشاره شد سعدی معلم اخلاق است، «از نظر او اخلاق درست به عرفان منتهی می‌شود. سعدی تمامی این اخلاق را از عقل سلیم خود و با تکیه بر تجربه به دست آورده است. اما عرفان او، عرفان معتدلی است که گذشت سال‌های عمر در آن پیش آورده است. این شاعر و اندیشمند ایرانی، عرفانی را که دور از دسترس و در آسمانها جای گرفته بود، به ترتیبی بر روی زمین آورد. او کوشید تا این عرفان را در دسترس مردم عادی قرار دهد. در زمانی که عده‌ای از مولفان عارف، مردم غیر صوفی را از روی تکبر، «مقیمان وادی جهالت»، «اهل النفس» و ... می‌شمردند، سعدی پروا ندارد که به طرف مردمان عادی روی آورد و گرایش به کشف حقیقت را به آنان القا کند. اگر از یک نظر «منطق الطیر» و «مثنوی معنوی» حماسه‌های عالی عرفان در اسلام هستند، بوستان سعدی را می‌توان کتاب حماسه متوسط نامید» (ماسه ۱۳۶۹:۲۲۵). این اختصاصات فکری

۲۴/ شعر سعدی و تأثیر آن بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی

سبب شده است که یک ادیب صوفی مسلک همانند مولانا خالد نقشبندی برای بیان اندیشه‌های خود، متون به جای مانده از سعدی را از نظر دور نداشته‌باشد و همواره در نگارش نامه‌های خود حتی در حوزه عرفان و تصوف از این اشعار بهره‌گیرد. به عنوان نمونه مولانا خالد در نامه‌ش ۳۱ (مدرس ۲۰۱۳: ۱۷۷) در بیان تسلیم و در برابر اراده حضرت حق چنین می‌نویسد: «اهل فقر در نشست و خواست و گفت و شنود و سفر و حضر مطلقاً بدون اشاره چیزی نمی‌کنند...، لہذا به سوی بغدادم می‌کشند و از آنجا نمی‌دانم می‌رانند یا به شام می‌برند... چون نرود از پی صاحب کمند/ آهوی بیچاره به گردن اسیر.» که بیت اخیر از ابیات مشهور غزلیات سعدی است (سعدی، ۱۳۸۲: ۲۵۶).

علاوه بر این یکی از ابیات مشهور سعدی که مولانا خالد در ارشاد و هدایت مریدان خود و التزام آنها به اتباع شریعت و رعایت سنن حضرت رسول به آن استناد می‌کند این بیت سعدی است:

مپندار سعدی که راه صفا / توان رفت جز بر پی مصطفی
(سعدی، ۱۳۸۲: ۱۸۷)

به عنوان نمونه او در نامه ۱۳۹ خطاب به حاج احمد افندی (مدرس ۲۰۱۳: ۲۶۷) و در توصیه به تداوم راه طریقت چنین گفته است: «منظور این مهجور، حاج احمد افندی مورد امداد پیران نقشبندی باشند... امانتِ شما و تمسک به عروۃ‌الوثقای شریعت و ترک التفتات به جیفۃ دنیا و دوام مراقبۃ جناب مولی تبارک و تعالی و دوام اشتغال به طریقۃ علیہ و به علوم دینی و احیای سنن سنیہ و تبری از بدع ردیہ و تجنب از اطوار متصوفہ اباحیہ... سعدی شیرازی علیہ الرحمہ گفته است: که سعدی مپندار راه صفا / توان رفت جز در پی مصطفی.» (همان: ۱۸۷)

همچنین در نامه ۱۵۸ (مدرس ۲۰۱۳: ۲۶۸) که آن را برای یکی از منسوبان نوشته، او را در التزام به سنت محمدی و پیوستگی به شریعت اسلامی چنین ارشاد می‌کند: «وصیت کلی اینکه ظاهراً و باطناً سر مویی به قدر مقدور، عروۃ‌الوثقای شریعت غراً را از دست

ندهند که بدون اتباع آن سرور عالم، شاهراه ترقی مسدود است. سعدی گوید: که سعدی
مپندار راه صفا / توان رفت جز در پی مصطفی» (همان: ۱۸۷).

مولانا خالد همچنین در نامه‌ای به شیخ محمد فراقی، ش ۱۷۴ (مدرس ۲۰۱۳: ۳۰۵) در
توصیه به التزام و پایبندی به شاهراه طریقت و جاده شریعت چنین آورده است: «شاهراه
طریقت و جاده شریعت را خوب باید سپرد، و مابین خود و محبوب حقیقی را درست باید
کرد... دل آرامی که داری دل درو بند/ دگر چشم از همه عالم فرو بند.» که بیت اخیر از
گلستان (سعدی، ۱۳۸۱: ۱۴۸) را برای اثبات ادعای خود و قانع نمودن خواننده مورد استناد
قرار داده است.

۳. نتیجه‌گیری

از مهم‌ترین دلایل استفاده مولانا خالد از اشعار سعدی، پیوستگی مراکز آموزشی
و فرهنگی کردستان از روزگاران قدیم با زبان و ادبیات فارسی و به‌طور ویژه‌ای با آثار
سعدی شیرازی است. مولانا خالد نیز که در حجه‌های مختلف کردستان تحصیل کرده بود
بی‌گمان وابستگی و تعلق روحی بالایی با آثار سعدی داشته و این آشنایی بخشی از منظومه
فکری و فرهنگی مولانا خالد را تشکیل داده و بعدها در نامه‌های او نیز به ظهور رسیده
است.

همچنین باید خاطر نشان کرد که دوران حیات مولانا خالد نقشبندی همزمان با دوره
حکومت قاجاریه بوده است. از نظرگاه دوره‌های مختلف تاریخ ادبیات در ایران، این
دوران را جزو «دوره بازگشت ادبی» به حساب می‌آورند. شاعران و ادیبان این دوره
الگوهای شعری و ادبی خود را از شاعران سبک عراقی همانند سعدی و حافظ می‌گرفتند
لذا مولانا خالد نیز از این قاعده مستثنی نبوده و باید بخشی از پیوند آثار او و از آن جمله
نامه‌هایش را با اشعار سعدی به شرایط سبکی و ادبی این دوران مرتبط دانست.

علاوه بر این مولانا خالد در تلاش بوده است که با بهره‌گیری از «پیشینه مکتوب و
باورهای فرهنگی» موجود در جامعه، مخاطبان خود را به گونه‌ای از اقناع درونی برساند. در

۲۶/ شعر سعدی و تأثیر آن بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی

فرهنگ ایرانی بخشی از این باورهای فرهنگی و پیشینه مکتوب مربوط به خلاقیت‌های هنری و ادبی شاعران زبان و ادبیات فارسی است که به علت زیبایی‌های هنری و سازگاری با معارف اسلامی و نزدیک بودن به سرشت انسانی همواره تأثیر عمیقی در اقناع مخاطبان داشته‌است که از میان این آثار می‌توان به اشعار سعدی و بسیاری دیگر از شعرا اشاره کرد که مولانا خالد در تلاش بوده است از این ظرفیت هنری در جهت بالا بردن قدرت اقناع نامه‌های خود بهره گیرد.

علاوه بر این پیوند یافتن نامه‌ها و مکتوبات منثور مولانا خالد با اشعار شاعری همانند سعدی که در اوج بلاغت هنری و ادبی است سبب بالا بردن وجه ادبی و هنری این نامه‌ها می‌شده است و مولانا خالد در تلاش بوده تا با بهره‌گیری از بافت قدیمی تر زبان و همچنین تضمین ابیاتی از شاعران زبان و ادبیات فارسی و از آن جمله سعدی شیرازی متنی ادبی تولید کند که علاوه بر داشتن مضامین تعلیمی و ارشادی در حوزه عرفان و تصوف دارای وجهی هنری و ادبی باشد که بتواند با استفاده از این وجه هنری به گونه‌ای از جاودانگی و ادبیت دست یابد.

مولانا خالد برای بیان اهداف و اغراض گوناگونی از اشعار سعدی استفاده کرده است که از آن میان می‌توان به مضامینی همانند پند و اندرز، هشدار و انداز، بیان دوستی و عرض محبت و عرفان و تصوف اشاره کرد.

یادداشت‌ها

۱- آشنایی ادبیات ملل اروپایی با آثار سعدی هر کدام می‌تواند موضوع مقاله‌ای مفصل باشد. آشنایی ادبیات فرانسه با اشعار سعدی از طریق ترجمه‌هایی که سیاحان و جهانگردان از آثار او ارائه کردند صورت گرفت. «شاردن» جهانگرد بزرگ فرانسه که مدت ده سال از عمر خود را در میان ایرانیان گذراند در سفرنامه ده جلدی خود همواره از ایران و فرهنگ ایرانی به بزرگی یاد کرده، بخش‌های مختلفی از گلستان سعدی را به زبان فرانسه ترجمه کرد که تأثیر عمیقی بر آثار اندیشمندان قرن هفدهم میلادی در اروپا و فرانسه گذاشت که از آن جمله باید به کتاب «لغتنامه تاریخی انتقادی» اثر «پیر بل» اشاره کرد. (عشقی ۱۳۸۹: ۱۳۶). «آندره دوریه» نیز در سال ۱۶۳۴ میلادی منتخبی از کتاب گلستان سعدی را به زبان فرانسه ترجمه کرد. دکتر فاطمه عشقی نیز در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر سعدی بر آثار ولتر» نیز معتقد است که

«ولتر» فیلسوف فرانسوی در رمان فلسفی «زدیگ» و کتاب «تتبع بر اخلاقیات» تحت تاثیر اندیشه‌ها و آرای سعدی قرار داشته‌است. (همان: ۱۵۰)

در آلمان نیز «آدام اولناریوس» در سال ۱۶۵۴ میلادی کتاب گلستان را به آلمانی ترجمه کرد. او علاوه بر این کتاب، «سفرنامه‌ای درباره ایران دارد که یکی از پر نشرترین کتاب‌های سفرنامه در دوران خود بوده‌است». (شیبانی ۱۳۸۴: ۳۷) «در واقع ترجمه اولناریو را می‌توان سرآغاز پژوهش‌های ایران‌شناسی در آلمان قلمداد کرد، به طوری که «ولفگانگ گوته» معرفت خود از سعدی را مدیون ترجمه ارزشمند «اولناریوس» می‌داند. (خداکرمی ۱۳۶۹: ۳۷۲) «روکرت» نیز در سال ۱۸۴۷م گلستان را به آلمانی ترجمه کرد، اما این اثر با تأخیر بسیار در سال ۱۸۹۵ در مجله «تاریخ ادبیات تطبیقی» انتشار یافت. در سال ۱۸۴۶ نیز «کارل هاینریش گراف» با ارائه ترجمه مسجعی از گلستان سعدی توانست مقام ممتازی در ادبیات آلمان به دست آورد. در سال ۱۹۲۱ «فریدریش روزن» نیز بخش‌هایی از گلستان را همراه با شرح حالی از سعدی منتشر کرد. علاوه بر ترجمه‌های فوق مترجمینی همانند «ردولف گلپکه» ۱۹۶۷ و «دیتربلمن» در سال ۱۹۸۲ هر کدام بخش‌هایی از آثار سعدی را به زبان آلمانی برگرداندند که این امر سبب آشنایی ادیبان و فرهیختگان جامعه آلمان با فکر و اندیشه سعدی شد. آشنایی ادیبانی همانند گوتهولد افریم لسینگ (۱۷۸۱-۱۷۲۹) و یوهان ولفگانگ فن گوته (۱۸۳۲-۱۷۴۹) و راینر ماریا ریلکه (۱۹۲۶-۱۸۷۵) و بسیاری دیگر از ادیبان آلمانی با شعر و اندیشه سعدی مرهون این ترجمه‌ها است.

غیر از ادبیات فرانسه و آلمانی، بسیاری از ملل اروپایی نیز توجه ویژه‌ای به سعدی داشته‌اند که از این میان می‌توان به ادبیات روسی اشاره کرد. «ایوان آلکسیویچ بونین» (۱۸۷۰-۱۹۵۳) آخرین نویسنده کلاسیک روس که در دوران حیات خود سفرهای زیادی به سرزمین‌های اسلامی داشته است، ضمن آشنایی با تعالیم اسلامی بسیار تحت تاثیر اندیشه‌های سعدی قرار داشت. (یحیی پور ۱۳۸۷: ۱۳) در ادبیات انگلیس نیز «هاید» تحت تاثیر مطالبی که «شاردن» درباره سعدی ارائه کرده بود کتاب بوستان سعدی را به انگلیسی ترجمه کرد.

هانری ماسه، شرق شناس مشهور فرانسوی معتقد است که «محبوبیت سعدی را در اروپا با نوعی تجانس فکری وی با نبوغ غربی می‌توان تعبیر کرد. تجانسی که بی شک بر اثر سبک زیبا و ظریف و موجز سعدی به وجود آمده است. (ماسه ۱۳۶۹: ۳۴۵) هم او به نقل از «باربیه دومنار» مترجم بوستان سعدی به زبان فرانسوی می‌نویسد: «سعدی همزمان ظرافت «هوراس»، سهولت بیان زیبای «اُوید» (Publius Ovide) شاعر رومی متولد سال ۴۳ قبل از میلاد، حضور ذهن طنز آمیز «رابله» (Francois Rabllais) نویسنده فرانسوی قرن شانزدهم میلادی، و بیان ساده «ژان دو لافونتن» را داراست» (همان: ۳۴۵).

۲۸ / شعر سعدی و تأثیر آن بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- آذر، امیراسماعیل. (۱۳۷۵). *سعدی شناسی*. دفتر دوم. تهران: سخن.
- براون، ادوارد. (۱۳۶۶). *تاریخ ادبیات ایران از فردوسی تا سعدی*. ترجمه غلامحسین صدری. تهران: مروارید.
- توکلی، محمدرفوف. (۱۳۸۱). *تاریخ تصوف در کردستان*. چاپ دوم. سندج: توکلی.
- جوانودی، مصطفی و یاراحمدی، طارق. (۱۳۹۴). «تأثیرپذیری محوی کرد از اشعار عربی و فارسی سعدی». همایش پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی، *نشریه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، صص: ۵۷۷-۵۹۴.
- خداکرمی، فاطمه. (۱۳۹۶). «سعدی و بزرگان ادبیات کلاسیک آلمانی زبان». *فصلنامه پژوهش ادبیات معاصر جهان*، شماره ۲، دوره ۲۲، صص: ۳۶۵-۳۸۱.
- ذوالفقاری، محسن و یدالله‌پنجه‌زاری، زهرا. (۱۳۹۰). «نقد جایگاه اندیشه‌های تعلیمی و اخلاقی در آثار سعدی». *پژوهشنامه ادبیات تعلیمی*، سال سوم، شماره ۱۲، صص: ۱۰۲-۸۱.
- روحانی، کمال. (۱۳۸۵). *تاریخ جامع تصوف در کردستان*. سندج: آراس.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۹). *حدیث خوش سعدی*. تهران: سخن.
- سعدی، مصلح‌الدین. (۱۳۸۲). *کلیات سعدی*. تصحیح محمدعلی فروغی. تهران: زوآر.
- سعدی، مصلح‌الدین. (۱۳۸۱). *گلستان سعدی*. تصحیح غلامحسین یوسفی. چاپ ششم. تهران: خوارزمی.
- سمکو، رحیم کریم. (۱۳۹۷). *تأثیر شعر سعدی بر شعر نالی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه ایلام.
- سیدابراهیمی، آزاد. (۱۳۹۴). *گلچین غزلیات سعدی*. سقز: گوتار.

- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۲). **ادبیات فارسی از عصر جامی تا روزگار ما**. ترجمه از انگلیسی حجت الله اصیل. چاپ دوم. تهران: نی.
- شورل، ایو. (۱۳۸۶). **ادبیات تطبیقی**. ترجمه طهمورث ساجدی. تهران: امیرکبیر.
- شیبانی، ژن رز فرانسواز. (۱۳۸۴). **سفر اروپاییان به ایران**. ترجمه ضیاءالدین دهشیری. چاپ سوم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- صوفی، فرزانه. (۱۳۹۵). **ویژگی‌های سبکی و معنایی نامه‌های فارسی مولاناخالد نقشبندی**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه کردستان.
- عابدی، محمود. (۱۳۷۰). **نفحات الانس جامی**. تهران: اطلاعات.
- عشقی، فاطمه. (۱۳۸۹). «تأثیر سعدی بر آثار ولتر». **فصلنامه پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی**. ۲۷(۳)، صص: ۱۵۲-۱۳۳.
- ماسه، هانری. (۱۳۶۹). **تحقیق درباره سعدی**. ترجمه محمد حسن مهدوی اردبیلی و غلامحسین یوسفی. تهران: چاپ دوم. توس.
- معتمدی، مهیندخت. (۱۳۶۸). **نقشی از مولانا خالد نقشبندی و پیروان طریقت او**. تهران: پاژنگ.
- نظری منظم، هادی. (۱۳۸۹). «ادبیات تطبیقی تعریف و زمینه‌های پژوهش». **نشریه ادبیات تطبیقی**. دوره جدید، سال اول، شماره ۲، صص: ۲۳۷-۲۲۱.
- نوروز، مهدی و فرهود، فرنگیس. (۱۳۹۵). «تعلیم تحذیری سعدی در بوستان با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی نظریه فرکلاف». **پژوهشنامه ادبیات تعلیمی**. سال هشتم، شماره ۳۲، صص: ۱۹۰-۱۶۱.
- یحیی پور، مرضیه. (۱۳۷۸). «جایگاه سعدی در ادبیات روسی». **ویژه‌نامه علمی-پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان**، شماره ۵۲، دوره ۲، صص: ۱-۱۴.

۳۰/ شعر سعدی و تأثیر آن بر نامه‌های فارسی مولانا خالد نقشبندی

ب. منابع کردی

- باپیر آغا، علی. (۱۹۶۹). **جان سعدی**. (ترجمه کردی گلستان) سلیمانیه: چاپخانه کامران.
- شیخانی، حسین. (۱۳۹۱). **وه‌رگیراوی بوستان به کوردی**. اشنویه: انتشارات شاری شنو.
- صالحی صاحب، عمر. (۱۳۹۳). **میرگولانی ژین**. (ترجمه کردی بوستان). سندج: انتشارات دانشگاه کردستان.
- صفوت، مصطفی. (۱۳۸۴). **گلستان سعدی شیرازی**. (ترجمه کردی گلستان). سندج: انتشارات کردستان.
- موده‌ریس، عه‌بدولکه‌ریم. (۲۰۱۳). **یادی مه‌ردان**. (مه‌ولانا خالیدی نه‌قشبه‌ندی و شیخه‌کانی هه‌ورامان). بغداد: کوری زانیاری کورد.
- نانوازاده، علی. (۲۰۰۶). **ترجمه کردی گلستان**. اربیل: انتشارات موکریانی.
- فدا، محمد. (۱۹۵۷). **گلستان شیخ سعدی**. (ترجمه کردی گلستان) کرکوک: انتشارات ترقی.
- هناری، ذکی‌احمد. (۱۹۶۸). **گلستان سعدی**. (ترجمه کردی گلستان). بغداد: انتشارات سلمان الاعظمی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی